

УДК 808.26–22

АЎТАРСКІЯ (АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ) ДЗЕЯСЛОВЫ З СУФІКСАМ -І- (-Ы-) У МОВЕ БЕЛАРУСКАЙ ПАЗЭІІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХХ СТАГОДДЗЯ

канд. філал. навук, дац. А.В. СОЛАХАЎ

(Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна)

У артыкуле на багатым фактычным матэрыяле аналізуецца асаблівасці ўтварэння аўтарскіх (аказіянальных) дзеясловаў з суфіксам -і- (-ы-) у мове беларускай пазэіі 2-й паловы ХХ стагоддзя, разглядаецца іх значэнне. Аўтарскія (аказіянальныя) дзеясловы, утвораныя з дапамогай суфікса -і- (-ы-), маюць рознае словаўтваральнае значэнне, якое залежыць ад семантыкі ўтваральнай асновы, адсутнасці або наяўнасці метафарычнасці, спалучэння з іншымі словамі ў сказе. Прадуктыўнасць аўтарскіх дзеясловаў з суфіксам -і- (-ы-) тлумачыцца вялікімі патэнцыяльнымі магчымасцямі іменных лексіка-граматычных груп, якія з'яўляюцца неабмежаванай базай для ўтварэння словаўтваральнага са значэннем працэсуальнасці. Асабліва лёгка суфікс -і- (-ы-) далучаецца да асноў назоўнікаў, не сустракаючы перашкод ні марфалагічнага, ні семантычнага характару.

Уводзіны. Утварэнне дзеясловаў у сучаснай беларускай мове адбываецца рознымі спосабамі. Адным з самых прадуктыўных з'яўляецца суфіксальны. У сістэме суфіксальнага дзеяслоўнага ўтварэння найбольш колькасную групу складаюць дэрываты з суфіксам -і- (-ы-). Гэта падкрэсліваецца і ў «Беларускай граматыцы» [1, с. 323], і ў працах П.П. Шубы [2, с. 67], М.С. Васілеўскага [3, с. 134 – 209] і інш.

Прадуктыўнасць дзеяслоўных утварэнняў з суфіксам -і- (-ы-) пацвярджаецца шматлікімі аўтарскімі наватворами ў мове мастацкай літаратуры. У беларускіх мастацкіх творах 20-х гадоў ХХ стагоддзя М. Шабоўіч выявіў 84 аказіянальныя дзеясловы [4, с. 71]. М.С. Васілеўскі з гэстаў мастацкай літаратуры ХХ стагоддзя прыводзіць шматлікія аўтарскія дзеясловы з суфіксам -і- (-ы-), утвораныя суфіксальным, прыставачна-суфіксальным, суфіксальна-постфіксальным і прыставачна-суфіксальна-постфіксальным спосабамі [3, с. 134 – 209].

Зварот мастакоў слова да дзеяслоўнай дэрывацыі, у тым ліку да ўтварэння дзеясловаў з суфіксам -і- (-ы-), абумоўлены тым, што «амаль кожны дзеяслоў – АН (аўтарскі неалагізм – А.С.) – сапраўды змяшчае ў сабе карціну-вобраз, эфектна, нечакана сутыкаючы ў слове «відавочнае – неверагоднае» і выклікаючы незвычайным «сутыкненнем» адпаведную гаму пачуццяў у чытача» [5, с. 100].

Мэта нашага артыкула – на багатым фактычным матэрыяле з мовы беларускай пазэіі 2-й паловы ХХ стагоддзя прааналізаваць асаблівасці ўтварэння аўтарскіх (аказіянальных) дзеясловаў з суфіксам -і- (-ы-), большасць з якіх яшчэ не была прадметам лінгвістычнага даследавання.

Асноўная частка. У мове беларускай пазэіі другой паловы ХХ стагоддзя аўтарскія дзеясловы з суфіксам -і- (-ы-) часцей за ўсё ўтвараюцца ад асноў назоўнікаў. Іх семантыка фарміруецца з улікам адсутнасці або наяўнасці метафарычнасці – несупадзення, паводле Р.В. Бахтурынай, суб'екта, аб'екта, сродка, часу і месца дзеяння, прыметы, якія называюцца ўтваральнай асновай (УА), з рэальнымі суб'ектам, аб'ектам, сродкам, часам і месцам дзеяння, прыметай, назвамі якіх у сказе кіруе дзеяслоў [6, с. 75].

Паводле лексічнага значэння УА, адсутнасці або наяўнасці метафарычнасці аказіянальныя адназоўнікавыя дзеяслоўныя дэрываты з суфіксам -і- (-ы-) вылучаюцца ў наступныя словаўтваральныя тыпы і падтыпы:

а) 'быць тым або ўтвараць дзеянне, уласцівае таму, хто названы ва УА': **брыгадзірыць** 'быць брыгадзірам; утвараць дзеянне, уласцівае брыгадзіру': *Няхай жа брыгадзіры брыгадзіраць...* (Р. Тармола-Мірскі); **чаўнарыць** 'быць чаўнаром; утвараць дзеянне, уласцівае чаўнару': *Хрысту самотна ўсіх пасці, Чаўнарыць на чаўнах На вераломнай рэчыцы* (Р. Барадулін). Іншы раз суфікс -і- далучаецца да асноў уласных назоўнікаў: **юзічыць** 'быць Юзікам; утвараць дзеянне, уласцівае Юзіку': *Лысы Юзік з казіно «юзічыць»* (В. Аколава). З гэтым значэннем утвараюцца дэрываты пры адсутнасці метафарычнасці.

Пры наяўнасці метафарычнасці дзеясловы ўтвараюць падтып з параўнальнымі адносінамі, маючы словаўтваральнае значэнне 'быць падобным на таго або ўтвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае таму, хто названы ва ўтваральнай аснове': **беларусіць** 'быць падобным на беларуса; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае беларусу': *З нябёс жураўлік беларусіць Сваёй адвечнаю тугой.* (А. Майсеенка); **гасцініць** 'быць падобным на гасціну; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае гасціне': *Ноч маладая гасцініла ў двор.* (В. Аколава); **гусярыць** 'быць падобным на гусяра; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае гусяру': *Сон – на поўны грудзі: Дыхае, гусярыць. Ночкай – уладарыць.* (В. Аколава); **дыпламаціць** 'быць падобным на дыпламата; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае дыпламату': *«Парыж дыпламаціць хто сёння?»* (В. Аколава); **свінапасіць** 'быць падобным на свінапасу; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае свінапасу': *Вучыўся грамаце ў зладзейскім класе, Духоўнасцю й радзімай свінапасіць...* (В. Аколава); **стражыць** 'быць падобным на стража; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае стражу': *Неба шыр высокую стражыць*

далячыць. (В. Аколава). Утваральныя асновы з'яўляюцца асновы назоўнікаў мужчынскага роду, якія абазначаюць асоб паводле нацыянальнасці, прафесіі, спецыяльнасці, пасады або занятку.

Гэту групу аўтарскай лексікі дапаўняюць дзеяслоўныя дэрываты, матываваныя назвамі жывых істот, якія ўжываюцца для адмоўнай характарыстыкі чалавека: **грачыць** 'быць падобным на грака; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае граку': *Пытаць і перапытваць да зашэптаў, Да голасу грачынага грачыць: Навошта забіраць у лета лета?* (В. Аколава); **драпежыць** 'быць падобным на драпежніка; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае драпежніку': *Мы ад зямлі суздром залежым – Як і яна ад нас, людзей. Завошта ж мы яе драпежым – Штораз бяздумней і люцей?* (Н. Гілевіч); **звярыць** 'быць падобным на звера; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае зверу': *Падумаеш – нешта, калісьці Скрыжоўвала нервы, звярыла, Як звер, Раскрывам крыві халадзіла* (В. Аколава); **тхарыць** 'быць падобным на тхора; утвараць дзеянне, падобнае на тое, якое ўласцівае тхору': *Пры Коласе й Купале не тхарыце, Даларныя пажары прытушыце* (В. Аколава).

У гэтым тыпе і яго падтыпе 13 словаўтвараў, кожны з якіх ужываецца адзін раз. Утваральныя асновы выступаюць трохскладовыя (5), двухскладовыя (4) і аднаскладовыя (4). Дзеясловы пераважна пераходныя, тры – **драпежыць**, **дыпламаціць**, **стражыць** – пераходныя.

Утваральныя асновы з канцавым *p* захоўваюцца ў аснове дзеясловаў у нязменным выглядзе: *брыгадзір – брыгадзірыць*, *гусяр – гусярыць*, *чаўнар – чаўнарыць*.

У большасці дзеясловаў на марфемным шве УА і суфікса дзеяслова адбываецца альтэрнацыя парных і няпарных зычных: *n–n'* (*гасціна – гасцініць*), *k–ч*: (*грак – грачыць*, *Юзік – юзічыць*), *c–с'* (*беларус – беларусіць*, *свінапас – свінапасіць*), *t–ц'* (*дыпламат – дыпламаціць*), *ш–ж* (*страж [страш] – стражыць*). Ва ўтваральных асновах таксама адзначаецца чаргаванне галосных: *э–а* (*звер – звярыць*), *о–а* (*тхор – тхарыць*). У аснове назоўніка *драпежнік* адбылося скарачэнне суфікса *-ік* і часткі кораня *-н-* і далучэнне да скарачонай асновы суфікса *-і(ць)*. Націск пераважна на УА. Калі ўтваральная аснова аднаскладовая, ён у большасці слоў пераходзіць на суфікс (*грак – грачыць*, *звер – звярыць*, *тхор – тхарыць*, але *страж – стражыць*);

б) 'утвараць тое, што названа ва УА': **бядзіць** 'утвараць бяду': *Лёс да кожнага прыходзіць босы, Як Хрыстос, Каб бядзілі кожнага турботы...* (Р. Барадулін); **віражыць** 'утвараць віраж': *Віражыць біплан, як каляска.* (Г. Юрчанка); **гармідарыць** 'утвараць гармідар': *Як спеўны жыў я ў свеце Мішурнага святла. Як гармідарыў шчыра, Калі вандроўны лёс, Нібыта птушку вырай, У стольны Менск занёс.* (А. Шушко); **жарціць** 'утвараць жарт': *Цвяліў – казачка, жарціў – сяміплачка.* (В. Аколава); **зямліць** 'утвараць зямлю': *Не на тое спее жыта – каб зямлю зямліць.* (В. Аколава); **каласіць** 'утвараць каласы': *Казакі стаялі – вачыма да лёсаў. ... Каласілі ў колас жытнёвую ніву.* (В. Аколава); **карэніць** 'утвараць карэнне': *Ночку ўсю русалка, З косамі маўчанка, Хадунюм хадзіла, Абручык будзіла. Карэніла лозы, высушвала слёзы.* (В. Аколава); **лішыць** 'утвараць ліха': *...ліха лішаць ліхадзеі.* (Р. Барадулін); **маіць** 'утвараць май': *За дзвярыма маіць май.* (Н. Галіноўская); **паўнаводзіць** 'утвараць паўнаводдзе': *Вясна піра не заводзіць. Каля Случы паўнаводзіць* (В. Аколава); **пласціць** 'утвараць пласты': *Склады складалі, як сена пласцілі, І ў стог складалі мудрыя словы...* (В. Зуёнак); **пяшчоціць** 'утвараць пяшчоту': *Твая рука – каго яна пяшчоціць?* (М. Шабовіч); **сталіць** 'утвараць сталь': *І мы ўстаем, і зброю сталім, Слова сталім і радок.* (У. Караткевіч); **сухадоліць** 'утвараць сухадол': *Сённа дождж, як жабрак, раздаваў ішчасця кроплі, Па адной і другой... сухадоліў зямлю...* (В. Аколава); **цяніць** 'утвараць цень': *Не на тое свеціць сонца – цені каб цяніць.* (В. Аколава).

Падтып гэтага словаўтваральнага тыпу складаюць аўтарскія наватворы з агульным значэннем 'утвараць падобнае на тое, што названа ва УА': **вечарыніць** 'утвараць падобнае на вечарыну': *На палянах грыбы вечарыніць пайшлі.* (К. Камейша); **каруселіць** 'утвараць падобнае на карусель': *Зірніце толькі, Як віхор мазкоў прыпраў на лісці цвёрдым каруселіць.* (В. Лукша); *А тут Дзвіна Вірамі каруселіць...* (В. Лукша); *Ды ў край, Дзе снягі каруселіць, Лёс Фрыорыха жорсткі загнаў* (В. Лукша); *Музей надзельна каруселіць.* (В. Лукша. Батлейка); *Цяпер Ніж не утрымаеш Дзесяцікласніц на двары. Ім карагодзіць, каруселіць Салодка – вочы закрывай – Сярод зялёнага вясялля, Калі бушуе месяц май.* (М. Дукса); *Неба ў прысмерку бавіцца ў зорах, Каруселіць спрадвечны іх лад.* (А. Гуцаў); **касмыліць** 'утвараць падобнае на касмылі': *Дый Млечны Шлях Касмыліць Шыва ў шматы...* (А. Лойка); **клёвіць** 'утвараць падобнае на клёў': *У ішчасці мне не клёвіць.* (К. Камейша); **крыжыць** 'утвараць падобнае на крыжы': *Слава, слава... Эх, і слава! З самых-самых гучных тых. Крыжыш гэтак ты галовы, Аж губляюць людзі іх.* (К. Камейша); **крынічыць** 'утвараць падобнае на крыніцу': *Крынічыць сіла жытня ў разорах...* (З. Марозаў); *Ды рэчачка з вязніцы той выходзіць, крынічыць у Вялікдзень, у стагоддзі.* (Д. Бічэль-Загнетава); *Хай будзе поўным ваша ішчасце, Як тое возера ў бары, Што дзень і ноч са дна крынічыць, Што мае пульс жыццёвы свой.* (Н. Гілевіч); *...і толькі ціха з-пад напластавання стагоддзяў скамянелых дзесь крынічыць жывым струменем, чыстым, таямнічым, знямелай мовы сумнае паданне.* (А. Русецкі); **лаўжыць** 'утвараць падобнае на лаўж': *Для біяграфій месца не лаўжыце.* (В. Аколава); **ліхаманіць** 'утвараць падобнае на ліхаманку': *Ад гэтых радкоў Свет стары ліхаманіла.* (Р. Барадулін); **надзеіць** 'утвараць падобнае на надзею': *Сэрца песняй жніўнаю надзеіш.* (Р. Барадулін); **рукавіць** 'утвараць падобнае на рукавы': *Для памяці рукаўлю астравы.* (В. Аколава); **свабодзіць** 'утвараць падобнае на свабоду': *Гэты век, закайдованы прозаю, Не свабодзіць свабодны боль.* (В. Аколава); **цёмрыць** 'утвараць

падобнае на цемру’: *Я стаяў над прорвай распачы, І ноч мне цемрыла душу...* (Н. Гілевіч); **шмоніць** ‘утвараць падобнае на шмон’: *Начамі шмоняць дачны рай, Ашчэрыўшы слянява іклы, Гарышчык, слёсар і шахрай.* (В. Лужкоўскі).

Словаўтваральны тып і яго падтып складаюць 28 словавораў, з якіх толькі 2 – *каруселіць і крынічыць* – ужываюцца адпаведна 6 і 4 разы, кожны іншы фіксуецца адзін раз. УА аднаскладовыя (14), двухскладовыя (9) і трохскладовыя (5). Яны з’яўляюцца назвамі прадметаў, рэчываў, абстрактных з’яў і паняццяў. Большасць дзеясловаў пераходныя. Да непераходных адносяцца дэрываты *віражыць, гармідарыць, жарціць, маіць, паўнаводзіць, вечарыніць, каруселіць, клёвіць, крынічыць*. Асобныя УА захоўваюцца ў дзеяслоўных дэрыватах без змен: *гармідар – гармідарыць, зямля – зямліці, май – маіць, сталь – сталіць, карусель – каруселіць, касмыль – касмыліць, надзея – надзеіць, цемра – цемрыць*. На марфемным шве УА і суфікса чаргуюцца парныя і няпарныя зычныя: *д–з’ (бяда – бядзіць, свабода – свабодзіць), т–ц’ (жарт – жарціць, пласт – пласціць, пяшчота – пяшчоціць), с–с’ (колас – каласіць), х–ш (ліха – лішыць), з’–з’ (паўнаводдзе – паўнаводзіць), л–л’ (сухадол – сухадоліць), н–н’ (вечарына – вечарыніць, ліхаманка – ліхаманіць), в–в’ (рукавы – рукавіць), ў–ў’ (клёў – клёвіць), ш–ж (віраж – віражыць, крыж – крыжыць), ц–ч (крыніца крынічыць)*. Адзначаецца таксама чаргаванне галосных *э–а (цень – цяніці), о–а (лоўж – лаўжыць)*. Націск пераважна на УА, але з большасці аднаскладовых УА ён перамяшчаецца на суфікс: *бядзіць, жарціць, зямліць, пласціць, сталіць, цяніць, лаўжыць*, у адным словаворы – з двухскладовай асновы (*каласіць*);

в) ‘рабіць (станавіцца, быць) такім, як тое, што названа ва УА’: **вулканіць** ‘станавіцца (быць) такім, як вулкан; рабіць такім, як вулкан’: *Вулканіла ішчасце няўтольна, І чулася: «Юра!.. Сынок!..»* (К. Камейша); **жыціць** ‘станавіцца (быць) такім, як жыгта; рабіць такім, як жыгта’: *...калосем валасы жыціла...* (У. Лісіцын); **каменіць** ‘станавіцца (быць) такім, як камень; рабіць такім, як камень’: *Зоркі ведаюць: толькі багі Судзяць гонар славянскай жанчыны, Што каменіць нялёткавы дом – З яркай хуткасю грознай каметы.* (В. Аколава); **палыніць** ‘станавіцца (быць) такім, як палын; рабіць такім, як палын’: *Ды ў ёй [спадчыне] нязбытным кроўным болем – Трывога матчынай бяды Штодзённа сэрца маё коле. Палыніць горыччу гады* (Н. Аксёнчык); **парасоніць** ‘станавіцца (быць) такім, як парасон; рабіць такім, як парасон’: *Парасонілі цнотна спадніцы...* (Г. Юрчанка).

У словаўтваральным тыпе 5 аўтарскіх дзеясловаў. Утваральнымі выступаюць аднаскладовая (1), двухскладовыя (3) і трохскладовая (1) асновы назоўнікаў са значэннем канкрэтных прадметаў. Тры дзеясловы (*жыціць, каменіць, палыніць*) пераходныя. У большасці УА адбываецца чаргаванне парных і няпарных зычных: *н–н’ (вулкан – вулканіць, палын – палыніць, парасон – парасоніць), т–ц’ (жыгта–жыціць)*. Націск пераважна нерухома, у адным дэрываце ён пераходзіць на другі склад УА (*камень – каменіць*);

г) ‘утвараць дзеянне з дапамогай таго, што названа ва УА’: **баяніць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай баяна’, **гармоніць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай гармоні’, **гусліць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай гуслі’, **флейціць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай флейты’, **цымбаліць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай цымбалаў’: *Агністасць дзей мяне палоніць, І я гатовы дзень-удзень Цымбаліць, гусліць і гармоніць, Баяніць, флейціць і дудзец!* (Г. Юрчанка); **бубеніць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай бубенчыка’: *Дамоў спяшаліся сяляне, Ажно бубеніла дуга.* (М. Дукса); **валідоліць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай валідолу’: *Валідоліў пракурор.* (У. Верамейчык); **валосіць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай валасоў’: *Каўтун на ляльках не валосіць звеку.* (В. Аколава); **вусніці** ‘утвараць дзеянне з дапамогай вуснаў’: *Не на тое словы ў песні – вусны каб вусніці.* (В. Аколава); **доліць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай доли’: *Да вечара – ці долила дажыць?* (Я. Янішчыц); **журавініць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай журавін’: *Восень на балоце журавініць мох.* (В. Аколава); **магарычыць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай магарыча’: *За што, прабач, не магарычаць – За гной, за дровы, за ўлоў.* (У. Верамейчык); **плужыць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай плуга’: *Плужыці іх [палі], выцеришы пот, Чорныя рукі і светлыя душы.* (М. Мятліцкі); **снежыць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай снегу’: *І ціха, роўна снежыць люты.* (М. Баравік); **снежань Снежыць**, **Снежна...** (А. Дзеружынскі); **сцежыць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай сцежкі’: *Хто быў ты, чалавек, за кім я сцежу?* (У. Лісіцын); **хабарыць** ‘утвараць дзеянне з дапамогай хабару’: *Птушкі прасіць не ўмеюць, Хабарыць і біць паклон.* (М. Баравік).

Пры наяўнасці метафарычнасці аўтарскія словаворы гэтага тыпу маюць агульнае значэнне ‘утвараць дзеянне так, як яго ўтварае тое, што названа ва УА’: **асверыць** ‘утвараць дзеянне так, як асвер’: *А я – асверу акіяна Вяслон нязбытнасці пакутнай.* (В. Зуёнак); **капыціць** ‘утвараць дзеянне так, як капыты’: *Капыцілі шлях Гадоў чароды.* (Р. Барадулін); **кінжالیць** ‘утвараць дзеянне так, як кінжал’: *Кінжالیць яго [Гарсія Лорка] рамансы.* (Р. Тармола); **кіпцюрыць** ‘утвараць дзеянне так, як кіпцюр’: *Кіпцюрыць неспакой драпежны сэрца.* (З. Марозаў); **Кіпцюрыць сэрца нейкая віна.** (З. Марозаў); **лісіць** ‘утвараць дзеянне так, як лісты’: *Вецер прабег, і пажоўкла лісце З шоргатам злым шуганула да хмар. Гэта наперад паспешліва лісіць Нехта нябачны і мой каляндар.* (С. Законнікаў); **плужыць** ‘утвараць дзеянне так, як плуг’: *– Глыбока плужыш ты, чарцяка!* (Н. Гілевіч); **стрэміць** ‘утвараць дзеянне так, як стрэма’: *Той смех абпальвае цераз гады І стрэміць кіпцюры мне ў сэрца хціва!* (А. Лойка); *На кожнага пародыі пішу І кожнаму, вядома, стрэблю памяць.* (М. Пазнякоў); **хабаціць** ‘утвараць дзеянне так, як хобат’: *Помню, быў там масквіч-журналіст, Што, як вол, хабаціў разам з намі.* (П. Пруднікаў); *Маю розных тэм даволі, У руцэ заўжды нястрым. Шмат хабачу, ды найболей Пра Каўказ пішу і Крым.* (Г. Юрчанка);

цвічыць ‘утвараць дзеянне так, як цвік’: *Ці мала нас цвічыць суровы час – Гнуўся цвік, чалавек згінаўся.* (К. Камейша); **якарыць** ‘утвараць дзеянне так, як якар’: *Ён і мяккі разам з тым. Плаўны, як мядуза, Можна якарыць на ім, Хоць не бачна клюза.* (У. Паўлаў).

Усяго выяўлена 25 аўтарскіх дзеясловаў, у складзе якіх 10 аднаскладовых, 12 двухскладовых і 3 трохскладовыя УА. У адным выпадку пры словаўтварэнні выкарыстоўваецца рускі назоўнік *бубенчык* (бел. *бомка*), падтрыманы, відаць, назоўнікам *бубен*. На марфемным шве УА і суфікса адбываецца альтэрнацыя парных і няпарных зычных: *н–н’* (*баян – баяніць, бубенчык – бубеніць, вусны – вусніць, журавіны – журавініць*), *т–ц’* (*флейта – флейціць, капыты – капыціць, лісты – лісціць, хобат – хабаціць*), *л–л’* (*цымбалы – цымбалиць, валідол – валідолиць, кінжал – кінжалиць*), *с–с’* (*валасы – валосіць*), *г–ж* (*плуг – плужыць, снег – снежыць*), *м–м’* (*стрэмка – стрэміць*), *к–ч* (*цвік – цвічыць, ш–ж* (*сцэжка – сцэжыць*). Ва УА чаргуюцца таксама галосныя *а–о* (*валасы – валосіць*), *о–а* (*хобат – хабаціць*). У трох выпадках адзначаецца скарачэнне УА: *бубенчык – бубеніць, сцэжка – сцэжыць, стрэмка – стрэміць*. Націск на аснове, толькі ў адным дзеяслове ён пераходзіць на суфікс (*хобат – хабаціць*);

д) ‘утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з тым, што названа ва УА’: **восеніць** ‘утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з восенню’: *Мая сястрыца, лета невымернасць, Дазволь мне восеніць і зімаваць.* (В. Аколава); **высіць** ‘утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з выссою’: *І сто разоў, а мо сто тысяч Стаяць над роспаччу тугі. І ўваскрасіць, і к сонцу высіць Спамін, да веку дарагі.* (К. Кірэнка); **грыбіць** ‘утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з грыбамі’, **рыбіць** ‘утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з рыбай’: *Напішу, замкну на сто замкоў, Сам рыблю, грыблю ці гягдзею... Выбегаю мо за сто зайкоў, Сэрцам і душой памаладзею, – Зноў за стол! (Эхінопис Вульгарыс); казіноўіць ‘утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з казіно’: *Сем раз ты [Борсік] вянчаўся з манюю. Шпіёніў, у пары з сабою. Цяпер з «казіном казіноўіць?!»* (В. Аколава); **юбілеіць** ‘утвараць дзеянне, якое пэўным чынам звязана з юбілеем’: *Помню, йшоў юбілей. Мы цяпер юбілеім зачаста...* (У. Верамейчык).*

У гэтым тыпе 6 дзеяслоўных дэрыватаў. УА аднаскладовыя (3), двухскладовыя (1) і трохскладовыя (2). Дзеясловы непераходныя, за выключэннем аднаго (*высіць*). Тры УА без змен уваходзяць у склад аўтарскіх дзеясловаў, у дзвюх на марфемным шве адбываецца альтэрнацыя мяккіх і цвёрдых зычных *б–б’* (*грыб – грыбіць, рыба – рыбіць*). Пры ўтварэнні дзеяслова *казіноўіць* адбываецца нарашчэнне асновы за кошт інтэрфікса *-ов-* і накладанне яго часткі на галосны асновы (*казіно + -ов’- + -і-ць*). Націск на УА, нерухомы;

е) ‘утвараць дзеянне так, як з тым, хто названы ва УА’: **нявесціць** ‘утвараць дзеянне так, як з нявестай’: *Гайдаў, люляў і песціў, Да сэрца прыціскаў, Ласкаў, нібы нявесціў, Нявесціў, бо ласкаў.* (А. Лойка).

У тыпе 1 дзеяслоў, які матывуецца назоўнікам са значэннем асобы. УА двухскладовыя. Адзначаецца чаргаванне няпарных зычных *т–ц’* (*нявеста – нявесціць*). Націск нерухомы.

Аўтарскія дзеяслоўныя дэрываты з суфіксам *-і-* (*-ы-*) матывуюцца таксама асновамі прыметнікаў і пры адсутнасці метафарызацыі маюць словаўтваральнае значэнне ‘рабіць (рабіцца) такім, які названы ва УА’: **барвяніць** ‘рабіць барвяным’: *Барвяніць досвітак рабіна.* (А. Шушко); **веснавіць** ‘рабіць веснавым’: *Чырваю да чырвы – ружы на вяселлі, – Веснавіла вёсны ў зеляновым зеллі.* (В. Аколава); **вяселіць** ‘рабіць вясёлым’: *І кажуць, што ад плошчы той Зноў засталася плошча тая ж З чубатым хлопцам, што з-пад клавиш Вяселіць музыкай густой.* (М. Дукса); **духмяніць** ‘рабіць духмяным’: *І духмяняць стагі.* (У. Верамейчык); **курносіць** ‘рабіць курносым’: *Сто разоў ён кроіў вуха, Даўжыў і курносіў нос.* (К. Камейша); **маціць** ‘рабіць моцным’: *Каб з кожным новым пакаленнем Наперад толькі ты [партыя] ішла, Маціў тваё адзінства Ленін.* (П. Броўка); **персаналіць** ‘рабіць персанальным’: *Тварэць быў духам малады, Не персаналіў спраў.* (Р. Барадулін); **самоціць** ‘рабіць (рабіцца) самотным’: *Лёсе, лёс няўдалы, не самоць дзяўчыну.* (В. Аколава); *Тужліва рыціць калыскаю, Паглядзі-маланкай бліскае, Самоціць мяне душою Блізкае мне і далёкае.* (В. Рагаўцоў); *О, каб толькі жаўцізноў Ты самоціла свой позірк...* (Р. Тармола-Мірскі); **хрыпаціць** ‘рабіцца хрыпатым’: *Калі аркестр улад бяздарны, Хрыпаціць бас, вішчыць габой...* (Р. Тармола-Мірскі).

Метафарызацыя ўтваральных асноў уносіць у словаўтваральнае значэнне дэрыватаў элемент параўнання – ‘рабіць (рабіцца) падобным на такога, які названы ва УА’: **вячэліць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на вячэлы’: *Вячэліць лісце у прыціхлым садзе...* (В. Лукша); **ласкавіць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на ласкавага’: *Ласкавіць вочы брату-земляку Світалыны рэй неашчаджальнай руні.* (А. Шушко); **лысовіць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на лысага’: *Стагоддзе ў разлысасць лысовіць?!* (В. Аколава); **мурзациць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на мурзатага’: *Мурзациць верш да жаласці няўдачнікі.* (В. Аколава); **пекніць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на пекнага’: *Хай пекніць май зямлю...* (А. Лойка); **чарновіць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на чорны’: *Дараваць – трэба мужнасці столькі, Каб ставала павек для дваіх, Каб і грэшным гранілася ў зрэнке, І маной не чарновіла фальш.* (В. Аколава); **шаўковіць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на шаўковы’: *Ехалі ў Долю Ян і Яніна: травы шаўковілі з мяты шацёр.* (В. Аколава); **шчодрыць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на шчодрага’: *Дасвецце неба шчодрыць фарбай сіняю...* (В. Лукша); **Шчодрыў свет мне белы.** (М. Баравік); *І рупіцца, і шчодрыць лета.* (М. Баравік); *І роднасць шчодрыць мне жытлом...* (М. Баравік); **шэрыць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на шэры’: *Як брудзіць чорны колер белы снег, Заплямленай дарозе шэрыць вочы.* (В. Аколава); **ясніць** ‘рабіць (рабіцца) падобным на ясны’: *Як не хапала краміны – Напарсткам долю яснілі.* (Р. Барадулін).

У тыпе 18 дзеяслоўных дэрыватаў. УА аднаскладовыя (7), двухскладовыя (10) і 1 трохскладовыя. У дзвюх аднаскладовых асновах адбываецца нарашчэнне за кошт далучэння да яе інтэрфікса *-ов'-* (*лысы – лысовіць, чорны – чарновіць*). У некаторых асновах скарачаюцца суфіксы *-н-* (*персанальны – персаналіць, самотны – самоціць*). 10 дзеясловаў пераходныя (*барвяніць, вяселіць, курносіць, ласкавіць, мацініць, персаналіць, самоціць, лысовіць, мурзаціць, шаўковіць*), 8 (*духмяніць, хрыпаціць, вячэліць, пекніць, чарновіць, шчодрыць, шэрыць, ясніць*) непераходныя. Ва ўсіх дэрыватах націск застаецца на УА або пераходзіць на далучаны інтэрфікс. Без змен у склад аўтарскіх дзеясловаў уваходзяць утваральныя асновы з канцавым *р* (*шчодры – шчодрыць, шэры – шэрыць*). На марфемным шве ўтваральнай УА і суфікса *-і-* адбываецца альтэрнацыя парных і няпарных зычных: *н-н'* (*барвяны – барвяніць, духмяны – духмяніць, моцны – мацініць, пекны – пекніць*), *л-л'* (*вясёлы – вяселіць, вячэлы – вячэліць*), *с-с'* (*курносы – курносіць, в-в'* (*ласкавы – ласкавіць, шаўковы – шаўковіць*), *т-ц'* (*самотны – самоціць, хрыпаты – хрыпаціць, мурзаты – мурзаціць*).

Невялікую групу ўтвараюць аўтарскія дзеясловы, матываваныя прыслоўямі. Пры адсутнасці метафарычнасці яны набываюць агульнае значэнне 'ўтвараць (праяўляць) дзеянне так, як названа ў суадносным прыслоўі': **рэзоніць** 'ўтвараць (праяўляць) дзеянне рэзонна': – *Ну, што вы прысталі? Вы ж знаеце дзе!* – **Рэзоніць** іх [малых] маці нягнеўна. (Н. Гілевіч). Пры наяўнасці метафарызацыі значэнне дапаўняецца элементам параўнання – 'ўтвараць (праяўляць) дзеянне падобна таму, як названа ў суадносным прыслоўі': **басаножыць** 'ўтвараць (праяўляць) дзеянне так, як гэта робіцца басанож': *Ля вязаў басаножыць шматгалоссе.* (М. Мятліцкі); **гартаніць** 'ўтвараць (праяўляць) дзеянне так, як гэта робіцца гартанна': *Біклагі чуйны перашыек Гартаніць у руцэ стамлёнай.* (К. Камейша); **нашчыць** 'ўтвараць (праяўляць) дзеянне так, як гэта робіцца нашча': *Думку нашчыі золкімі ўспамінамі.* (Р. Барадулін).

Тып налічвае 4 словатворы. Сярод утваральных 3 трох- і 1 двухскладовыя асновы. У аснове адбываецца скарачэнне фіналяў (*рэзон(на) – рэзоніць, гартан(на) – гартаніць, нашч(а) – нашчыць, рэзон(на) – рэзоніць*), на марфемным шве УА і суфікса чаргуюцца парныя і няпарныя зычныя: *ш-ж* (*басанож – басаножыць*), *н-н'* (*рэзон(на) – рэзоніць, гартан(на) – гартаніць*). Адна УА без змен уваходзіць у склад дзеяслова (*нашч(а) – нашчыць*). Націск нерухомы.

Ва ўтварэнні аўтарскіх дзеясловаў удзельнічаюць таксама гукапераймальныя словы з агульным значэннем 'выконваць дзеянне паводле таго, што названа гукапераймальным словам': **бамболіць** 'выконваць дзеянне паводле гукапераймальнага слова *бамболь*': *Шэрыні Штоць бамболіць.* (А. Дзеружынскі); **цівуліць** 'выконваць дзеянне паводле гукапераймальнага слова *цівуль*': *Птушка начная Надрыўна цівуліць У зашамрэлых кустах.* (А. Пісарык).

Тып утвараюць 2 словатворы. УА двухскладовыя. Яны без змен уваходзяць у склад дзеясловаў (*бамболь – бамболіць, цівуль – цівуліць*). Націск нерухомы.

Заклучэнне. У мове беларускай паэзіі другой паловы ХХ стагоддзя зафіксавана 102 аўтарскія дзеясловы з суфіксам *-і- (-ы-)*, у тым ліку 78 адназоўнікавых, 18 адпрыметнікавых, 4 адпрыслоўныя і 2, матываваныя гукапераймальнымі словамі. Утваральныя асновы пераважна адна-, двух- і трохскладовыя (адпаведна 38, 43, 21). Перад суфіксам ужываюцца мяккія *б', в', з', л', м', н', с', ц'* і цвёрдыя *ж, р, ч*. Іншы раз УА скарачаюцца (*стрэмка – стрэміць*) або нарошчваюцца (*казіно – казіновіць*).

Аўтарскія (аказіянальныя) дзеясловы, утвораныя з дапамогай суфікса *-і- (-ы-)*, маюць рознае словаўтваральнае значэнне, якое залежыць ад семантыкі ўтваральных асноў, адсутнасці або наяўнасці метафарычнасці, спалучэння з іншымі словамі ў сказе. Прадуктыўнасць аўтарскіх дзеясловаў з суфіксам *-і- (-ы-)* тлумачыцца вялікімі патэнцыяльнымі магчымасцямі іменных лексіка-граматычных груп, якія з'яўляюцца неабмежаванай базай для ўтварэння словатвораў са значэннем працэсуальнасці. Асабліва лёгка суфікс *-і- (-ы-)* далучаецца да асноў назоўнікаў, не сустракаючы перашкод ні марфаналагічнага, ні семантычнага характару.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская граматыка: у 2-х ч. / АН БССР, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 431 с.
2. Шуба, П.П. Дзеяслоў у беларускай мове / П.П. Шуба. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1968. – 82 с.
3. Васілеўскі, М.С. Дзеяслоўнае словаўтварэнне: Адыменныя суфіксальныя лексемы / М.С. Васілеўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 248 с.
4. Шабовіч, М.В. Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гг. ХХ ст.: дыс... канд. філал. навук: 10.02.01 / М.В. Шабовіч; НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск, 2004. – 117 с.
5. Намитокова, Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект / Р.Ю. Намитокова. – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1986. – 160 с.
6. Бахтурина, Р.В. Значение и образование отыменных глаголов с суффиксом *-о-/-и-(ть)* / Р.В. Бахтурина // Развитие словообразования современного русского языка / под ред. Е.А. Земской, Д.Н. Шмелева. – М.: Наука, 1966. – С. 74 – 112.

Пастуніў 20.12.2006